

VU Research Portal

Welke rol hebben niet-theologische wetenschappen bij het interpreteren van de Bijbel?

van den Belt, Henk

published in

En God zag dat het goed was
2019

document version

Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van den Belt, H. (2019). Welke rol hebben niet-theologische wetenschappen bij het interpreteren van de Bijbel? In W. den Boer, R. Fransen, & R. Peels (Eds.), *En God zag dat het goed was: Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen* (pp. 73-87). Sumnum Academic Publications.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

5. Welke rol hebben niet-theologische wetenschappen bij het interpreteren van de Bijbel?

HENK VAN DEN BELT

Onder de oppervlakte van de discussies over schepping en evolutie ligt de vraag hoe de heilshistorie zich verhoudt tot de wereldgeschiedenis. De heilshistorie kan worden samengevat in de woorden: schepping, zondeval, verlossing en voleinding, en verbindt de bruiloft van Adam en Eva met de bruiloft van het Lam. De heilshistorie voltrekt zich in de context van de wereldgeschiedenis. Andersom voltrekt de wereldgeschiedenis zich ook in de context van de heilshistorie, omdat die geschiedenis wordt omsloten door Gods goede schepping en volmaakte herschepping. De primaire bron voor onze kennis van de heilshistorie is Gods openbaring in de Schrift, die getuigt van Gods handelen. De historische bronnen voor onze kennis van de wereldgeschiedenis zijn van verschillende aard; waar het de prehistorie betreft zijn die bronnen ongeschreven.

Dat het getuigenis van de Schrift betrouwbaar en helder is, is een principieel uitgangspunt van het protestantisme. De helderheid (*claritas* of *perspicuitas*) van de Bijbel geldt ook de heilsgeschiedenis en de historische context waarin die zich voltrekt. Maar wat te doen als er een spanning is tussen het bijbelse getuigenis aangaande de heilsgeschiedenis en de historische reconstructie van de wereldgeschiedenis? Bij de discussie over schepping en evolutie gaat het concreet om de spanning tussen het getuigenis van Genesis en de reconstructie van de prehistorie op grond van natuurwetenschappelijke data. De kernvraag voor dit hoofdstuk is hoe de helderheid van de Schrift zich tot die spanning verhoudt. Iets breder geformuleerd: wat is de rol van de natuurwetenschappen en de geschiedwetenschap bij de interpretatie van de Bijbel? De juiste exegese is een onderdeel van de theologische wetenschap, maar die wetenschap staat niet los van de andere wetenschappen. Het zou te ver voeren om in te gaan op de wederkerigheid tussen de theologie en de andere wetenschappen, daarom beperken we ons hier tot de

vraag of de kennis van de natuur en de geschiedenis de uitleg van de Schrift mag beïnvloeden.

Om die vraag te beantwoorden zullen we eerst reflecteren op de aard van de helderheid van de Schrift, vervolgens bezien we waarin de claims met betrekking tot de prehistorie nu precies botsen met het bijbelse getuigenis, om te eindigen met een nadere reflectie op de *claritas* van de Schrift en de heilsgeschiedenis.

De helderheid van de Schrift

De gedachte dat de Schrift in zichzelf helder is, komt op tijdens de Reformatie.¹ Luther stelt tegenover Erasmus dat de Schrift glashelder is en dat de onduidelijkheid bij de interpretatie een gevolg is van de zonde. Daarbij maakt hij een onderscheid tussen de uiterlijke helderheid van de Schrift en de *claritas interna*, die voorbehouden is aan hen die door de Geest verlicht zijn; 'geen mens kan ook maar een jota van de Schrift verstaan tenzij door de Geest Gods.'² De helderheid van de Schrift betekent voor Luther ook dat hij zich verzet tegen de willekeur van allegorische interpretaties. In een preek ter inleiding op Genesis (1523) zegt hij dat God zelf door de Bijbel tot ons spreekt.

Daarom, als Mozes schrijft dat God hemel en aarde en al wat er in is, in zes dagen heeft geschapen, laat het dan zes dagen blijven. Je kunt geen glosse vinden dat die zes een dag zijn geweest. Kun je echter niet begrijpen dat het zes dagen zijn geweest, geef dan de Heilige Geest de eer, dat Hij geleerder is dan jij. Want je moet zo met de Schrift omgaan, dat je bedenkt, dat God zelf spreekt. Maar omdat God spreekt, is het niet aan jou om Zijn Woord uit onvrede te draaien waarheen je zelf wilt.³

- 1 Zie voor een systematisch theologische bespreking van deze eigenschap van de Schrift Berkouwer 1966-1967, 247-330 en korter Van Genderen en Velema 1992, 101-106. Voor een theologiehistorische bespreking met betrekking tot de geschiedenis van de gereformeerde orthodoxie, zie Muller 2003, 322-339. De boeiende vraag of de helderheid van de Schrift in de context van de moderniteit onder druk is komen te staan door de eis van de Verlichting om de Bijbel te interpreteren als elk ander boek, laten we in het verband van dit hoofdstuk rusten. Zie daarover Callahan 1996, 353-372.
- 2 WA 18:609. Nederlandse vertaling Martin Luther, *Kiezen is dienen: De servo arbitrio, Luthers antwoord aan Erasmus* (Kampen: Kok, 2010), 51.
- 3 Martin Luther, Vorrede auf die Predigten über das erste Buch Mosis, WA 12: 440. Vertaling HvdB.

Luther ageert hier tegen de opvatting van onder anderen Augustinus, dat de schepping ineens moet hebben plaatsgevonden. Volgens Luther is dat speculatief. Overigens maakt hij in zijn preken zelf best vaak gebruik van allegorieën, al is steeds de pure genade die wij door het geloof alleen ontvangen voor hem de hermeneutische sleutel bij de schriftuitleg.

Dat geldt ook voor de andere reformatoren. In zijn preek *Over de helderheid en zekerheid van Gods Woord* (1522) zegt Ulrich Zwingli: 'Aan geen enkel ander woord mag zo'n vertrouwen gegeven worden als aan dit. Want het is zeker, het is onfeilbaar, het is helder, laten we niet in de duisternis verdwalen. Het onderwijst zichzelf, verklaart zichzelf en verlicht de menselijke ziel met alle heil en alle genade.'⁴

Ook bij Johannes Calvijn valt de nadruk op de duidelijkheid van de heilsboodschap op. Hij plaatst de helderheid van de Schrift tegenover de betrekkelijke onduidelijkheid van de kennis aangaande God vanuit de natuur. 'Zo brengt de Schrift orde aan in wat er anders in onze geest her en der aan kennis van God verspreid ligt; zij verdrijft de duisternis en laat ons helder zien wie God werkelijk is.'⁵

Die helderheid ~~genoemd~~ wil natuurlijk niet zeggen dat alles in de Bijbel eenduidig is, maar wel dat de heilsboodschap helder is en dat de onduidelijke teksten uitgelegd moeten worden vanuit de duidelijke en niet andersom. In plaats van de toevlucht te nemen tot het gezag van een onfeilbare kerk, blijven de protestanten eraan vasthouden dat de waarheid in de Bijbel zo eenvoudig verwoord is, dat iemand, 'die het om de zaligheid van zijn ziel te doen is, gemakkelijk door eigen lezen en onderzoek uit de Schrift die waarheid kan leren kennen, zonder hulp en leiding van kerk en priester.'⁶

Toegepast op de eerste hoofdstukken van Genesis impliceert de helderheid van de Schrift dus niet dat het eenvoudig is uit te leggen hoe de schepping van het licht aan die van de zon vooraf kan gaan, wat er bedoeld wordt met 'woest en leeg' of hoe alles 'zeer goed' kan zijn, terwijl het 'niet goed' is dat de mens alleen is. Dat zijn lastige exegetische

4 Huldreich Zwingli, *Sämtliche Werke* (Berlin: Schwetschke, 1905), 1:382. Vertaling HvdB.

5 Johannes Calvijn, *Institutie* 1.6.1. Nederlandse vertaling Johannes Calvijn, *Institutie: Onderwijzing in de christelijke godsdienst* vertaling C.A. de Niet, (Houten: Den Hertog, 2009), 1:83.

6 Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, 1928-1930, 1:447.

kwesties, die veel stof tot nadenken geven. De helderheid van de Schrift betekent ook niet dat de ingewikkelde – of door de moderne kosmologie ingewikkeld geworden – relatie tussen bijbeltekst en wereldbeeld eenvoudig op te lossen is met een verwijzing naar de historische en grammaticale betekenis van de tekst in de oorspronkelijke context. De duidelijkheid betekent echter wel dat we die moeilijk geworden teksten moeten uitleggen vanuit de duidelijke heilsboodschap van de hele Schrift. Om daar helderder zicht op te krijgen gaan we nu eerst na waar de spanning tussen het historische en natuurwetenschappelijke beeld van de prehistorie en het getuigenis van de Bijbel precies zit.

Geschiedenis als het eigenlijke probleem

De discussie over de interpretatie van Genesis is een voorbeeld van de bredere spanning tussen het bijbelse getuigenis aangaande de heilsgeschiedenis en de kennis van de gewone geschiedenis, die op andere bronnen berust. Daarom is het belangrijk om in dit debat niet heel anders te werk te gaan dan wanneer er op andere terreinen spanning is tussen de bijbelse en buitenbijbelse getuigenissen over de geschiedenis.

Voor het grootste deel botsen de op historische bronnen gebaseerde kennis van de wereldgeschiedenis en de op de openbaring berustende kennis van de heilshistorie niet, omdat zij elkaar niet overlappen. De verhalen over de aartsvaders kunnen gewoon gesitueerd worden in het Midden Oosten van het derde millennium voor Christus. Natuurlijk kunnen er vragen gesteld worden bij de details, onder andere met betrekking tot ~~bijvoorbeeld~~ de domesticatie van kamelen.⁷ Maar het is dan altijd de vraag of archeologische gegevens die met de Bijbel in strijd lijken te zijn, wel goed geïnterpreteerd worden. Bovendien is het moeilijk om met zekerheid vast te stellen dat historische gebeurtenissen volstrekt niet kunnen hebben plaatsgevonden en kan er soms zelfs sprake zijn van een eventuele projectie van een latere praktijk in de hervertelling van de geschiedenis zonder dat de historiciteit van die geschiedenis zelf onder druk komt te staan. Zelfs als de kamelen in werkelijkheid muilieren geweest zouden zijn, doet dat weinig af van de kern van de geschiedenis van de aartsvaders.

Spannender wordt het wanneer de uitspraken van de Schrift met betrekking tot historische personen of gebeurtenissen haaks staan op wat buitenbijbelse bronnen beweren; bekende voorbeelden zijn Darius

7 Enkele jaren geleden ontstond daarover een discussie naar aanleiding van een artikel van de archeologen Sapir-Hen, Ben-Yosef 2013, 277-285.

in Daniël en de volkstelling in Lukas 2. In de meeste gevallen is harmonisatie niet onmogelijk, al zijn de aangedragen oplossingen soms wel wat gekunsteld. Soms moet er ook gewoon gekozen worden. De uittocht uit Egypte wordt niet door buitenbijbelse historische bronnen bevestigd. Veel exegeten houden het ook voor onwaarschijnlijk of zelfs onmogelijk dat de exodus heeft plaatsgevonden op de wijze waarop de Thora die beschrijft. Niettemin is het zonneklaar dat het van groot heilshistorisch belang is om te blijven geloven dat God Zijn volk verlost heeft uit de slavernij van Egypte. Dat is van een andere heilshistorische orde dan de vraag of Abrahams kamelen muilieren waren.

Nu de gangbare wetenschappelijke reconstructie van de prehistorie – op grond van buitenbijbelse data – botst met de gangbare exegese van het bijbelse getuigenis aangaande de schepping van de wereld en de mensheid, mogen zowel die wetenschappelijke interpretatie als de exegese bevraagd worden op hun historische claims. Toegespitst op de helderheid van de Schrift: Mogen teksten die getuigen over de schepping van de wereld en van de mens anders uitgelegd worden dan de grammaticale en historische lezing van Genesis suggereert, omdat die lezing in strijd is met de huidige stand van de natuurwetenschap en de daarop gebaseerde reconstructie van de prehistorie? Om die vraag te beantwoorden gaan we eerst in op de historische claims die af te leiden zijn uit de natuurwetenschap en uit de bijbelwetenschap.

Geschiedenis in de natuurwetenschap

De reconstructie van de prehistorie in het debat over schepping en evolutie dient zich vaak aan als natuurwetenschappelijk, terwijl het eigenlijk om een vorm van geschiedschrijving gaat. De historische claims van de gangbare natuurwetenschappelijke benadering van de oorsprongsvragen moeten echter wel van enkele kanttekeningen worden voorzien.⁸ De reconstructie van de prehistorie is nu eenmaal van een andere aard dan die van de gewone geschiedenis. Bescheidenheid is gepast vanwege de extrapolatie vanuit de korte historie – waar we schriftelijke bronnen van hebben – naar de prehistorie waarin de tijdsperiodes in astronomische getallen aangeduid worden. Als de kosmos 13,7 miljard jaar oud is en als de ‘moderne’ mens maximaal 300.000 jaar geleden ontstond, gaat het op de schaal van een jaar om de laatste 11,5 minuten. De ‘echte’ geschiedenis met geschreven bronnen beslaat zo’n 5.500 jaar, oftewel de laatste 12,5 seconden van het jaar. Uitspraken

⁸ Paragraaf 3 en 4 vatten samen wat uitvoeriger betoogd is in 2018, 84-97.

over die laatste seconden hebben een totaal ander karakter dan die over de laatste minuten, laat staan over het hele jaar.

Deze extrapolatie mag echter niet gaan fungeren als een alibi voor onredelijke eisen aan de archeologie en paleontologie. Het is niet zo dat we helemaal niets weten over de prehistorie van kosmos en mensheid. We moeten erop kunnen vertrouwen dat de data die de astronomie, de geologie, de paleontologie en de archeologie aandragen, ons niet bedriegen en dat het mogelijk is om vanuit die data tot plausibele reconstructies van de prehistorie te komen, ook al blijven we onderscheiden tussen die gegevens en de theorievorming. Het is steeds van belang om af te wegen welke historische claims passend zijn als de data geïnterpreteerd worden als historische bronnen.

Om dit nog wat te concretiseren, ~~is het van belang te~~ onderscheiden tussen vier lagen. De op natuurwetenschappelijke data gebaseerde historische claims met betrekking tot de prehistorie hebben betrekking op a) de hoge ouderdom van de kosmos, b) het bestaan van een cyclus van leven en dood in de dierenwereld voor de komst van *Homo sapiens*, c) de evolutionaire samenhang van al het leven en d) natuurlijke selectie als het drijvende mechanisme van de evolutie.⁹

Vergelijk daarmee bijvoorbeeld de historische claims dat er a) aan het begin van de Middeleeuwen een Grote Volksverhuizing plaatsvond, b) dat er onderweg heel wat mensen omkwamen, c) dat de oprukkende Hunnen uit Azië deze migratiestromen veroorzaakten en dat d) de vluchtelingen naar Europa kwamen omdat zij aangelokt werden door de rijkdommen van het verzwakte Romeinse Rijk. De claim a) dat iets heeft plaatsgevonden is een andere dan de claim b) met betrekking tot de omstandigheden. Het c) aantonen van een causaal verband is nog lastiger, laat staan d) het aantonen van een innerlijke motivatie.

Bij de historische claims van de evolutietheorie is er sprake van een enigszins vergelijkbare ongelijksoortigheid van de claims. De natuurwetenschappelijke data die betrekking hebben op de eerste en tweede laag, zijn kwantitatief en kwalitatief overtuigender dan die voor de derde laag, althans voor de gebruikelijke concrete historische invulling

9 Hier splits ik bewust de eerste laag die Van den Brink onderscheidt, 'voortgaande schepping', in tweeën om aan te kunnen geven waarom ik voor beide aspecten van zijn eerste laag (de ouderdom van de kosmos en de cyclus van leven en dood), in onderscheid van zijn andere twee lagen – 'gemeenschappelijke afstamming' en 'natuurlijke selectie' – vind dat de natuurwetenschappelijke data tot relatief bescheiden, maar wel plausibele historische claims leiden. Zie voor die lagen: Van den Brink 2017, 5.

van het evolutionaire ontstaan van de *Homo sapiens*, waar het hier om gaat. Omdat het bij de vierde laag – in het geval van de oorsprongsvragen – niet echt om een historische claim gaat, kan de bespreking van de vraag of een eventuele evolutie door natuurlijke selectie geleid wordt en hoe die selectie zich mogelijk tot Gods leiding verhoudt in dit hoofdstuk buiten beschouwing blijven.

Voor de andere drie lagen zou steeds in detail kunnen worden nagegaan hoe de aard van de claims zich verhouden tot de data als historische bronnen en hoe de meest plausibele verklaring van die data zich vervolgens verhoudt tot het bijbelse getuigenis. De data voor de eerste laag zijn de immense omvang van het uitdijende heelal gecombineerd met de lichtsnelheid (astronomie), de vorming van aardlagen inclusief fossielen en fossiele brandstoffen (geologie), gevonden resten van dieren, waaronder dinosauriërs inclusief radiometrische dateringen (paleontologie en archeologie). De claim is wel stellig, maar toch vrij bescheiden, omdat het slechts om het feit gaat dat de kosmos reeds miljarden jaren bestaat. De botsing met de bijbelse gegevens betreft vooral de berekening van het moment van de schepping op grond van de geslachtsregisters.

Voor de tweede laag, die de prehistorie vanuit het perspectief van de biologie beziet, zijn de data van gelijke aard, behalve dat de sterrenkunde ontbreekt. De claim voor die tweede laag is ook vrij bescheiden: de cyclus van dood en leven in planten- en dierenrijk is vele malen ouder dan de geschiedenis van de mensheid. Deze claim botst met de overtuiging dat lijden en dood pas in de schepping gekomen zijn als gevolg van de zondeval van de eerste mensen.

De data voor deze eerste twee lagen zijn zo overtuigend, dat het alternatief van het jonge-aardecreationisme een paradigmawisseling vereist waarin alle data geherinterpreteerd worden vanuit de vooronderstelling dat de Schrift ons de juiste informatie verschaft over de ouderdom van de aarde. In dat alternatieve paradigma speelt de wereldwijde zondvloed, verstaan vanuit moderne natuurwetenschappelijke interpretatiekaders, een belangrijke rol. Onmogelijk is dit alternatief niet, maar gezien de grote hoeveelheid hulphypothesen is dat alternatief ~~in wetenschappelijke zin~~ toch te weinig plausibel.

Bij de derde laag, die van de biologische evolutionaire samenhang van al het leven, inclusief het menselijke leven, heeft de relatie tussen de data en de claim een ander karakter dan bij beide eerste lagen. De evolutietheorie is gebaseerd op de verspreidingspatronen van de soorten, de verdeling van fossielen over aardlagen en studies van het DNA. Bij

elkaar genomen vormen die indicaties een voor velen overtuigend bewijs voor de plausibiliteit van de evolutie.¹⁰ Op zich zijn veel data vergelijkbaar met die voor beide eerste lagen, alleen is de relatie tussen natuurwetenschap en geschiedwetenschap hier gecompliceerder, omdat de claim inhoudelijk verder reikt dan bij de eerste twee lagen. Daar ging het om het ‘simpele feit’ van de ouderdom van de aarde en het bestaan van een levenscyclus. Hier gaat het echter om de historische claim – op grond van natuurwetenschappelijke data, zoals fossielen en DNA-materiaal, – dat alle vormen van leven onderling samenhangen en via biologische afstamming teruggaan op gemeenschappelijke oervormen van leven. Vervolgens wordt op grond van de beschikbare archeologische vondsten een vrij gedetailleerd historisch beeld geschetst van de levensomstandigheden van primaten die als voorouders van de mens beschouwd worden.

Deze claim en deze reconstructie zijn – ook zonder de spanning met het bijbelse getuigenis daarbij te betrekken – vanuit een juiste hantering van het onderscheid tussen natuurwetenschap en geschiedwetenschap problematisch. Paleontologen en paleoantropologen zien hun vak als een vorm van biologie en suggereren dat zij als natuurwetenschappers de chronologie voor historici aanleveren.¹¹ Het is echter andersom; zodra zij van de beschrijving van de fossielen in de geologische kolom ~~overgaan naar de~~ chronologische interpretatie van die fossielen, gaan zij over naar een andere tak van wetenschap en moeten zij hun historische claims presenteren met de voorzichtigheid die de regels van de geschiedwetenschap vereisen.

Er is doorgaans weinig reflectie op het historische en daarmee geesteswetenschappelijke karakter van de geboden reconstructies, laat staan op de voorwetenschappelijke en levensbeschouwelijke vooronderstellingen waarop de theorievorming gebaseerd is. Paleontologie en paleoantropologie zijn als historische wetenschappen sterk hypothetisch, gegeven de aard van het bronnenmateriaal en de mate van extrapolatie in relatie tot de aard van de claims. Daarin verschillen zij op zich niet van de geologie, maar de aard van de claim van een gemeenschappelijke afstamming van al het leven heeft een veel sterker wereldbeschouwelijk karakter dan die van de ouderdom van de kosmos of van het bestaan van een cyclus van leven en dood. Daar komt dan de nei-

10 De driedeling ontleen ik aan de reactie op mijn artikel in *Radix* door Franssen 2018, 84-97.

11 Bijvoorbeeld Schindewolf, Reif 1993, 6.

ging tot zeer gedetailleerde historische reconstructies van de leefomstandigheden bij.

Als we voor het gemak even focussen op de wording van de moderne mens (*Homo sapiens*), die zich als zoogdier ontwikkeld zou hebben uit andere primaten, dan is de historische claim dat de mens biologisch afstamt van andere zoogdieren nogal fors.

De dateringen van het ontstaan van onze eerste soortgenoten lopen uiteen van 60.000 tot 200.000 jaar geleden.¹² Dat er hoogontwikkelde zoogdieren hebben bestaan, mag wetenschappelijk vaststaan, maar wat weten wij precies over de Neanderthalers? a) Zij liepen rechtop en waren niet groter dan 160 cm, b) zij gebruikten het gebit als 'derde hand' om dingen mee te bewerken en vast te houden, c) zij jaagden en maakten gebruik van stenen werktuigen voor de jacht, d) zij leefden in grotten en e) zij begroeven hun doden. Al deze informatie is gebaseerd op de botresten van slechts 400 exemplaren van deze soort. Methodologisch roept dat grote vragen op, zeker daar waar de wetenschap voorziet in de behoefte aan gedetailleerde 'historische' reconstructies.

De historische claims met betrekking tot de eerste ~~en tweede~~ lagen – de ouderdom van de kosmos en de cyclus van leven en dood – zijn sterk verankerd in de beschikbare data. In de derde laag – bij de claim van de evolutionaire afstamming van al het leven en de historische reconstructie van het ontstaan van de mensheid – is veel sterker sprake van levensbeschouwelijke vooronderstellingen en van speculatie. Tegelijkertijd is juist voor deze derde laag de aard van het bijbelse getuigenis van een andere orde. Het gaat hier niet alleen om de chronologie en om een alternatieve lezing van Genesis 1, maar ook om de vraag of God door een direct scheppend handelen de dieren naar hun aard en de mens naar Zijn beeld en gelijkenis geschapen heeft.

Als we het bijbelse getuigenis aangaande de schepping van onze eerste voorouders als een verwijzing naar een historische – dat wil zeggen in de wereldgeschiedenis te situeren – unieke gebeurtenis lezen, is er een principiële scheiding tussen de door God geschapen *Homo sapiens* en de eventueel uit andere zoogdieren ontwikkelde primaten die daarvoor geleefd hebben. Het is best mogelijk dat sommige van die diersoorten 'hoger' ontwikkeld waren dan alle huidige niet-menselijke primaten, maar dat maakt hen nog niet tot mensen die naar Gods beeld en gelijkenis geschapen zijn. Op grond van het getuigenis van Genesis

¹² Van den Brink 2017, 209, n6 merkt daarbij terecht op dat natuurwetenschappers die verschillen vaak niet eens bespreken.

en het Nieuwe Testament is het verstandig om al die zoogdieren als vormen van niet-menselijk leven te zien.

hoofdstuk
17 en 18

De ruimte ontbreekt hier om uitvoerig op de belangrijke antropologische vraag in te gaan wat de mens tot mens maakt. Kort samengevat betreft dat de unieke relatie tot God, die de Schrift met de woorden beeld en gelijkenis aanduidt. Deze *homo divinus* is een theologische en geen biologische of natuurwetenschappelijke categorie. Bij alle andere zoogdieren die ooit geleefd hebben en die wellicht in allerlei biologische en sociale opzichten leken op moderne mensen – net als de apen nu of misschien nog sterker dan zij – ontbreekt deze unieke relatie.

Heilshistorie en helderheid

Alle kennis van de geschiedenis berust uiteindelijk op getuigenissen, of dat nu schriftelijke of mondelinge bronnen zijn of archeologische opgravingen. Fossielen getuigen dat er dinosauriërs en mensachtige primaten geleefd hebben. Of er in het laatste geval sprake is van biologische afstamming, is een interpretatie van deze getuigenissen. Bij de vraag hoe het schriftgetuigenis zich verhoudt tot alle andere getuigenissen – die we doorgaans wetenschappelijke data en historische bronnen noemen – is de wereldbeschouwing van waaruit die getuigenissen geïnterpreteerd worden van groot belang. Een christen, zelfs als hij of zij de evolutietheorie als verklaring voor het ontstaan van het leven aanvaardt, zal vanuit de combinatie van de getuigenissen tot andere conclusies komen dan een agnost, die zich alleen door de natuurwetenschappelijke getuigenissen laat gezeggen. Hier botsen wereldbeschouwingen en dat brengt ons terug bij de vraag naar de verhouding tussen heilshistorie en wereldgeschiedenis. Bij de reconstructie van de wereldgeschiedenis kunnen christenen primair afgaan op de gewone historische bronnen. De Bijbel is, naast openbaring, net zo goed een gewone historische bron met relevante informatie over de wereldgeschiedenis.

Voor een christen is de Schrift echter meer dan een gewone bron, het is een door Gods Geest geïnspireerd getuigenis aangaande de heilsgeschiedenis. Daar waar de reconstructie van de wereldgeschiedenis en het bijbelse getuigenis botsen, ontstaat een spanningsveld. Het is moeilijk om voor de omgang met dat spanningsveld algemene richtlijnen te geven, maar in het specifieke geval van de spanning rond de oorsprongsvragen helpt het wel om nauwkeurig te kijken naar de aard van de verschillende claims en hun verhouding tot de beschikbare data.

Dat brengt ons terug bij de vraag of teksten die getuigen over de schepping van de wereld en van de mens, in het licht van de helderheid

van de Schrift anders uitgelegd mogen worden dan de grammaticale en historische lezing suggereert, omdat die lezing in strijd is met de huidige stand van de natuurwetenschap en de daarop gebaseerde reconstructie van de prehistorie. Het antwoord luidt dat dat maar zeer beperkt het geval kan zijn. Alleen daar namelijk waar, rekening houdend met het genre en de historische context waarin de tekst is ontstaan, historische claims die terecht gebaseerd zijn op de beschikbare natuurwetenschappelijke data, nopen tot een alternatieve uitleg. Dat gold in het verleden de aanvaarding van het heliocentrische beeld van het zonnestelsel en dat geldt nu de hoge ouderdom van de kosmos en het bestaan van de cyclus van leven en dood voorafgaand aan de schepping van de mens.

De helderheid van de Schrift betekent immers dat de Bijbel, die soms best moeilijk is, helder uitlegt hoe wij kunnen delen in het heil. De eerste hoofdstukken van Genesis behoren in de huidige context tot de moeilijke bijbelgedeelten. Over de uitleg mag verschil van mening zijn, zolang de zaligheid niet in het geding is. Het is helder dat God de mens uit bestaande materie geschapen heeft naar Zijn beeld en gelijkenis. Het is echter niet geheel helder hoe concreet we ons die schepping moeten voorstellen, alleen al vanwege het feit dat er nogal wat antropomorfe elementen in Genesis 2 staan, denk aan het boetseren van het lichaam en het blazen van de levensadem in Adams neus.

Vanwege de helderheid van de Schrift mag de exegese van de eerste hoofdstukken van Genesis het zicht op de verlossing door Christus in de heilsgeschiedenis niet vertroebelen. Daarom is het van fundamenteel theologisch belang om bij de uitleg van Genesis ook het nieuwtestamentische verstaan van de schepping en de zondeval te betrekken. De uitleg moet overeenstemmen met het getuigenis aangaande Christus als de tweede Adam en met het feit dat er een verband is tussen het zuchten van de schepping onder de macht van het kwaad en het feit dat de schepping onvrijwillig aan de zinloosheid en de slavernij van het verderf onderworpen is (Romeinen 8:21). De discussies over de juiste uitleg van die tekst illustreren dat ook het nieuwtestamentische getuigenis aangaande de precieze relatie tussen schepping, zondeval en het lijden in de wereld niet zondermeer helder is.¹³

13 De discussie betreft doorgaans de vraag of de onderwerping wel of niet het gevolg is van de zonde en of de tekst dus onderstreept dat lijden, dood en het zuchten van de schepping er niet voor de zondeval waren.

Het is vanuit het geheel van de Schrift duidelijk dat de heilshistorie plaatsvindt in de concrete wereldgeschiedenis. Het Woord is vlees geworden en Christus is gekruisigd onder Pontius Pilatus en opgestaan. Toegepast op Genesis is de 'historiciteit' van vier heilshistorische momenten onopgeefbaar: de goede schepping van de wereld, de onverklaarbare uitbraak van het kwaad in die schepping – meestal aangeduid met de val van de engelen – de schepping van de mens en de zondeval. Historiciteit betekent hier niet dat deze feiten historisch reconstrueerbaar of dateerbaar zijn, maar wel dat zij plaatsvinden binnen de door God geschapen tijd en in een bepaalde heilshistorische volgorde: a) de schepping van de wereld, b) het ontstaan van het kwaad, c) de schepping van de mens en d) de zondeval. De hoge ouderdom van de kosmos is niet in strijd met die heilshistorische volgorde al vraagt zij wel om een herinterpretatie van de geslachtsregisters en van Genesis 1. Het bestaan van een cyclus van leven en dood in de planten- en dierenwereld betekent dat er lijden in de goede schepping gekomen is voor de schepping en de val van de mens. Theologisch is dat niet erg bezwaarlijk, omdat niet al het lijden in de wereld op het conto van de gevallen mens staat. De slang was al bezeten door de duivel voordat de mens viel. Maar de acceptatie van deze cyclus vereist wel andere dan de meest voor de hand liggende grammaticale en historische interpretatie van Genesis 2 en 3.

De Reformatie wilde het getuigenis van de heldere kernboodschap van de Schrift niet afhankelijk maken van het gezag van de kerk en haar theologen. In de huidige debatten over schepping en evolutie is er een reëel gevaar dat de uitleg van Genesis afhankelijk wordt van experts: enkele christen-wetenschappers en enkele goed ingevoerde theologen. De belijdenis van de helderheid van de Schrift impliceert niet dat de exegese van Genesis voor iedere bijbellezer klip en klaar is. Maar deze belijdenis maakt wel alert voor het gevaar dat het getuigenis van de Heilige Geest in en door de eerste hoofdstukken van Genesis ondergeschikt wordt aan wetenschappelijke theorieën. De moderne natuurwetenschap en de theologische hermeneutiek die die inzichten verwerken, mogen niet leiden tot een ongezonde afhankelijkheid van het gezag van experts, of dat nu jongeardecreationisten of voorstanders van theïstische evolutie zijn. Die afhankelijkheid wordt ongezond, als gesuggered wordt dat elke afwijking van een bepaalde uitleg van Genesis ketters is en als anderzijds de grammaticale en historische lezing van de teksten zo geproblematiseerd worden, dat het vertrouwen in het gezag van de Schrift daardoor afbrokkelt.

Positief geformuleerd: Theologen moeten – luisterend naar de natuurwetenschap met behoud van kritische distantie en wetenschapsfilosofische analyse van de onderliggende vooronderstellingen – zoeken naar een uitleg van Genesis die past bij de belijdenis van de duidelijkheid van de Schrift zonder de tekst en de natuurwetenschappelijke data geweld aan te doen. Het lijkt daarbij verstandig om de verhalen uit Genesis over de schepping van de mens en over de zondeval als heilshistorische getuigenissen te laten staan zonder die te herinterpreteren vanuit de kaders van moderne natuurwetenschappelijke reconstructies over het ontstaan van de mensheid, ~~vooral omdat dat niet dwingend noodzakelijk is~~. Het is immers – gegeven de aard van de beschikbare data – ook heel goed mogelijk dat ~~de mens als echtpaar~~ door God in het paradijs geschapen is.

De Reformatie onderscheidde tussen de uiterlijke en de innerlijke duidelijkheid van de Schrift (Luther) en benadrukte de noodzaak van de verlichting door de Geest (Calvijn). De helderheid van de Schrift betekent immers niet dat alles voor het natuurlijke verstand glashelder is, maar dat de Geest het getuigenis aangaande Gods handelen in de geschiedenis zo doet oplichten dat het heil in Christus gaat schitteren. Het getuigenis van de Geest maakt de tekst van de Schrift transparant tot op Christus, de tweede Adam.

Het begrip *claritas* kan daarbij wellicht ook breder toegepast worden op de universele openbaring in de schepping. We kunnen naast de *claritas scripturae* (helderheid van de Schrift) ook van een *claritas naturae* (helderheid van de natuur) spreken. Weliswaar heeft de mens een verduisterd verstand en moeten we bij het lezen van het boek van de Schriftuur en het boek van de natuur rekening houden met de effecten van de ~~zonde op ons verduisterde verstand~~. Soms kunnen onze exegese en onze natuurwetenschappelijke waarneming bedrieglijk zijn, maar dat betekent niet dat de gewone historisch-grammaticale lezing van de Bijbel en de gewone zintuiglijke waarneming per definitie onbetrouwbaar zijn. Zowel in de bijbelwetenschap als in de natuurwetenschap en de geschiedwetenschap is de verlichting van de Geest nodig om tot een juiste interpretatie te komen. Het voert te ver om in het kader van dit hoofdstuk deze verbinding tussen de algemene en de bijzondere openbaring verder te verkennen, maar het is wel belangrijk om alle kennis te verankeren in de openbaring en te baseren op getuigenissen die van God uitgaan en door de menselijke geest ontvangen en geïnterpreteerd worden.¹⁴

14 In de tweede druk van zijn *De zekerheid des geloofs* (1903) verbindt Herman Bavinck

Conclusie

Niet-theologische wetenschappen kunnen een beperkte rol spelen bij het interpreteren van de Bijbel. De duidelijkheid van de Schrift betekent niet dat andere wetenschappen geen licht kunnen werpen op de betekenis van de Schrift, maar wel dat het uitgangspunt bij de uitleg ligt in de bijbeltekst zelf en dat het criterium voor de bandbreedte waarin de uitleg van moeilijke bijbelgedeelten geoorloofd is, gezocht moet worden in de centrale heilsboodschap van de gehele Schrift. Bij de spanning tussen natuurwetenschap en bijbeluitleg moet altijd bedacht worden dat natuurwetenschappelijke claims vaak in essentie historische claims zijn, waarop de methodologie van de geschiedwetenschap van toepassing is. Bij het afwegen van de invloed van natuurwetenschappelijke kennis op het verstaan van de Schrift moet dan ook de aard van de claims in relatie gebracht worden tot de aard van de beschikbare data.

Studenten die in hun opleiding te maken krijgen met zeer overtuigende argumenten voor een oude aarde en een evolutionaire ontwikkeling van leven, zou ik dan ook adviseren om goed na te denken over de aard van de verschillende wetenschappelijke claims in relatie tot de reconstructie van de geschiedenis en de bronnen of data waarop die reconstructie gebaseerd is. Er zijn gelukkig geen data die per se in strijd zijn met het heldere Schriftgetuigenis aangaande de grote lijn van de heilsgeschiedenis.

Als iemand beweert dat hij niet van de apen wil afstammen, zou ik benadrukken dat biologische verwantschap met dieren nog iets anders is dan afstamming. De mens is meer dan een zoogdier. Maar strikt biologisch bezien is de mens wel een van de zoogdieren. God heeft dit zoogdier naar Zijn beeld en gelijkenis geschapen uit het stof der aarde. Dat stof is nog minder verheven dan het stof der apen. Theologisch is de aard van de materie waaruit het menselijk lichaam tot stand is gebracht onbelangrijk, want God heeft dit stof uitverkoren om door middel van een bijzondere scheppingsdaad mens te worden, beelddrager van God, reflector van Zijn heerlijkheid.

de geloofs zekerheid met de wetenschappelijke zekerheid door onder andere te stellen dat wetenschap niet bestaat zonder het vertrouwen op de zintuigelijke waarneming en dat de getuigenissen waarop de historische wetenschap berust ook een beroep doen op ons vertrouwen. 'Wetenschap zonder persoonlijk vertrouwen, zonder geloof in het getuigenis van anderen is er dus niet.' Bavinck, Van den Belt 2016, 38.

Dat de eerste hoofdstukken van Genesis voor christenen in de moderne context tot de moeilijke bijbelgedeelten behoren, is een feit waar we – gelovig vertrouwend op Gods openbaring in de Schrift en in de natuur – mee moeten leren omgaan.

Voor de lezing van *Genesis* 1 betekenen de inzichten uit de natuurwetenschappen dat de dagen niet letterlijk genomen moeten worden, maar wijzen op het scheppend handelen van God in ~~achtereenvolgens~~ de kosmos (dag één en drie), in de lucht en het water met hun bewoners (dag twee en vijf) en op het land (dag drie en zes). Zo scheidt God de wereld en alles wat daarin is als habitat voor de mens die Hij als man en vrouw, geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis, een taak geeft om Zijn schepping te bouwen en te bewaren. Het is vanwege de val van de engelen mogelijk dat er voor de schepping van de mens in de wereld sprake is van een wisselwerking tussen het goede, scheppende handelen van God en de macht van het kwaad dat zich in de wereld manifesteert.

Volgens het getuigenis van *Genesis* 2 scheidt God de mens uit bestaande materie, plaatst Hij hem in de veilige omgeving van de tuin van Eden, laat Hij hem via de kennis van de dierenwereld ontdekken dat het niet goed is dat hij alleen is en scheidt Hij voor hem en uit hem een levenspartner. Hij belooft aan dit eerste echtpaar – de oervader en -moeder van alle mensen – eeuwig leven in Zijn gemeenschap als zij Zijn gebod houden en Zijn verbond bewaren. Zij overtreden echter het door God gegeven proefgebod. Zo verbreken zij het levensverbond met hun God en storten zichzelf en hun nageslacht in het verderf en de dood. God komt hen echter in Zijn genade tegemoet met de belofte van de komst van Zijn Zoon. Over die heilsgeschiedenis is de Bijbel volstrekt duidelijk.

